

Son Dönem Osmanlı Ahlak Eğitimsi Ali Seydi Bey'in “Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye” İsimli Eserinin Birinci Kısımının Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki

Translation and Review the Work of the Late Ottoman Ethical Moral
Education of Ali Seydi Bey's Book Named to the First of Part “Terbiye-i
Ahlakiyye ve Medeniyye”

Salih AYBEY^a

^a Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
e-Posta: salihaybey@hotmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-8361-5793>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	04.09.2019
Kabul Tarihi:	03.10.2019
Yayın Tarihi:	27.12.2019

Özet

İslam inanç, ibadet ve ahlaka dair esaslardan oluşan bir dini değerler manzumesidir. Tarih boyunca insanların bütün fikri faaliyetleri ya bir şeyin var oluşunu tespit etmek ya bir gerçeği araştırmak ya da bir şey hakkında değerlendirme yapmak şeklinde meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak varlık, bilgi ve değer, düşünce tarihinin en temel üç konusu olagelmıştır. Özellikle bir değer alanı olan ahlak, varlıklar içinde sadece insana ait olan bir fenomendir ve insanlık tarihiyle yaşıttır. Bu nedenle her milletin ve her ferdin bir ahlakının olduğu gerçeğinden hareketle, yaklaşık altı asır dünyaya hükmetmiş Osmanlı'nın baştan aşağı faziletler ve ahlaki mükemmelliklerle dolu olan İslam ahlakına sahip olduğu bir gerçektir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bu ahlakı yaşadığı ve devletin de aynı şekilde şan ve şerefle yükseldiği görülmektedir. Ancak sonraları ahlak bozulmaya başlayınca, buna bağlı olarak devlet de sarsılmış, küçülmüş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Devletin zayıflamasında ahlaki yozlaşmanın büyük rolü olduğu düşüncesi toplumda genel kabul görmüş ve bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak amacıyla ahlak kitabı yazma ve yazdırma faaliyeti başlamıştır. Bu sebeple 19. Yüzyılda çok sayıda ahlak kitabı yazıldığı ve bu kitapların bir kısmının mekteplerde okutulduğu görülmektedir. Toplumsal kalkınmanın mekteplerde ahlak eğitim ve öğretiminin ihmal edilmemesi ile gerçekleşeceği inancı okullarda okutulacak ahlak ders kitaplarının sayısını giderek artırmıştır. Bu eserlerden biri de son dönem Osmanlı ahlak eğitimcilerinden olan Ali Seydi Bey'in “Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye” adlı eseridir. Bu çalışmanın amacı, Ali Seydi Bey'in üç kısım olarak kaleme aldığı bu eserinin birinci kısmının günümüz Türkçesine aktarılarak tetkik edilmesidir. Yazıldığı dönemin eğitim politikasıyla uyumlu olan eser, uzunca bir süre okullarda ahlak derslerinde okutulmuştur. Çalışmanın tetkikinde müellifin görüşlerinin dini ve tarihi kökenlerinin belirlenmesi, günümüz eğitim düşüncesi ile karşılaştırılması ve yine ahlak eğitimi çalışmalarında yararlanılabilecek fikirlerin tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. Önsöz ve giriş kısmı hariç temizlik, anne-babaya hürmet, vatan ve ahlak olmak üzere 4 bölümden oluşan eserin birinci kısmı, öncelikle Allah'a iyi bir kul olmanın yanında iyi bir vatandaş, mutlu aile fertleri ve mutlu toplum ve ahlaklı bireyler yetiştirmeyi amaçlayarak yazılmıştır. Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserde konular yer yer şiir ve beyitlerle desteklenmektedir. Müellifin çalışmasında din eğitiminin en önemli alanlarından biri olan çocuklara ahlak eğitimini öğretmeyi öngördüğü belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Seydi Bey, Ahlak Eğitimi, Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye, Son Dönem Osmanlı Eğitimcileri.

Giriş

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin ve Hz. Peygamber'in hadislerin büyük ve önemli bir kısmını oluşturan ahlak, hem İslam'ın temel dini metinlerinde hem de bunlara bağlı oluşan kültür ve medeniyetinde daima ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur.¹ Osmanlı ahlak eserlerinde "ahlak" başlığı altında genel olarak ahlakın ve ahlak ilminin ne anlama geldiği belirtilmekte, ahlakın metodu, konusu, amacı ve gerekliliği üzerinde durulmakta; ahlaki davranış, iyi-kötü, din ve ahlak ilişkisi, ahlaki vazife, ahlaki müeyyide, hak ve hukuk, ahlaki değerler gibi meseleler temellendirilmeye çalışılmaktadır. Buradan hareketle Arapça'da "seciye, tabiat, huy, karakter, hal, hareket"² gibi anlamlara gelen, hulk veya huluk kelimesinin çoğulu olan ahlak, İslam'da dinin ana bölümlerinden (itikad, ibadet, ahlak) biridir. Osmanlı ahlakçılarına göre hulk, bütün hal ve davranışların kaynağı ve şuurun doğru bir kuvvetidir.³ "Ruhta hâsıl olan tabii bir olaydır" ki bu sayede herkes var olan iradi ve hissi kuvvetini kendine has bir şekilde kullanır.⁴

Terim olarak ise, "nefiste yerleşik olan yatkinlikler"⁵, "İnsanın kendisi ve kendisi dışındaki bütün varlıklara karşı vazifelerini ifa etmesi için sahip olması gereken olumlu özelliklerin tamamı"⁶, "Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları"⁷ olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı ahlakçıları ise, genel olarak ahlakın tanımını şöyle yapmışlardır: Ahlak, nefiste (ruhta) köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışlar, düşünmeden zorlamaya ihtiyaç duymadan, suhuletle (kolaylıkla) meydana gelen "heyet-i resiha"ya denir."⁸ Tanımda yer alan, nefisteki köklü bir şekilde yerleşen bu halden akla ve dine uygun, iyi ve mükemmel fiiller çıkarsa, bu hale "iyi ahlak", güzel huy; eğer düzensiz, kötü fiil çıkarsa, buna da "kötü ahlak" fena huy denir.⁹ Ahlak kavramı üzerinde yapılan tanımlar incelendiği zaman, ahlak kavramının insan ve insan davranışlarıyla ilgili olduğu, insanın yaşam tarzı ve bunlara dair içsel süreçleri ifade eden karakter veya huy ile benzer anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Her milletin, her sınıfın ve her ferdin bir ahlakının olduğu inkar edilemez.¹⁰ Yaklaşık altı asır gibi bir süre içinde çeşitli ülkelerde siyasetiyle, ekonomisiyle, din ve ahlakıyla egemen olmuş Osmanlı'nın ahlakından söz etmek gerekirse, bu ahlakın büyük ölçüde "İslam Ahlakı"

¹ Bedruddin İbn Cemâa el-Kinâni, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, çev. Muhammet Şevki Aydın (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 2-3.

² Mustafa Çağrı, "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 10-14; Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 13.

³ Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini* (İstanbul: Dersaadet, 1329) 7.

⁴ Mehmet Fazıl, *İlm-i Ahlak* (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329), 65-67.

⁵ Mehmet S. Aydın, "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 13.

⁶ Mehmet Zeki Aydın, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 287-308, Ahlakın diğer tanımları için ayrıca bk. Hüsameddin Erdem, *Problematik Olarak Din Felsefe Münasebeti* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2010), 84; Recep Kılıç, "İslam Ahlakı", *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar* (Ankara: DİB Yayınları, Ankara 2008), 68; Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 14; Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları* (Samsun: Eser Matbaası, 1991), 142-143; Hüsameddin Erdem, *Felsefeye Giriş-Bazı Felsefe Meseleleri* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2012), 151.

⁷ Türk Dil Kurumu, *Büyük Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 24.

⁸ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâi* (Tıpkıbasım) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 38; Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 7; Ali Nazıma, *Ta'lim-i Vildan* (İstanbul, *Sirket-i Mürettibiyye Matbaası*, 1325), 3. Mehmet Fazıl, *İlm-i Ahlak*, 65-67.

⁹ Hüsameddin Erdem, "Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994): 35-37.

¹⁰ Erdem, "Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri", 25

olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü bu ahlak, Osmanlı'nın siyaseti, ekonomisi, ilmi, fenni, kültürü, örf ve âdeti gibi kısaca hayatın her alanında kendisini göstermiştir.

İslam ahlakı, İslam'ın sunmuş olduğu hayat tarzını anlatmak için kullanılır ve kaynağını ise Kur'an ve sünnet oluşturur.¹¹ Bu iki temel kaynak, ameli kurallar koyarak, dini ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmektedir.¹² Zira İslam dininin en büyük hedeflerinden birisi inananların ahlaklı birer mümin olmalarını sağlamak ve ahlaki gayeyi tahakkuk ettirmektir.¹³ İslam ahlakının en güzel örneğini ise Hz. Peygamber temsil eder. Nitekim Kur'an'da Cenab-ı Allah "*Şüphesiz, sizden Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çok ananlar için, Allah'ın Peygamberinde güzel bir örnek vardır*" (el-Ahzâb, 33/21) buyurarak inanan insanların Hz. Muhammed'i (sav) örnek almasını istemiştir. Yine Hz. Peygamber de "*Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*"¹⁴, *Mü'minlerin iman yönünden en olgunu, ahlakı en üstün olanlarıdır*"¹⁵ buyurarak iman etmenin yanında ahlaklı olmanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren her dönemde eğitimde ahlak derslerine yer verilmekle birlikte,¹⁶ özellikle son döneminde "ahlak" kavramı üzerinde bir hayli kitapların yazıldığını kütüphane ve kataloglarda görmekteyiz. Bu kitapların bir kısmı ise, ders kitabı olarak okullarda okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bunun sebebinin Osmanlı'nın gerileme ve parçalanma sürecine girmesinde, savaşları kaybetmenin temelinde ahlaki değerlerdeki bozulmanın yattığı inancıydı. Osmanlı'nın son döneminde kaybolan ahlaki değerlerin, dönemin şartlarına göre yeniden kazandırılması amacıyla bu konuya özel bir önem verilmiştir. Toplumsal kalkınmanın temelinde, ahlaki değerlerin bütünüyle topluma tekrar kazandırılması kabul edilerek bu çerçevede çalışmalar yapılmıştır.¹⁷ Bu yönde devlet adamlarının ilk aklına gelen okullara el atmak ve programlarını değiştirmek olmuştur. Nitekim okullara ve eğitime yönelik birçok "ıslah" raporları sunulmuştur.¹⁸ 1885 tarihinde ilkokullara yönelik hazırlanan talimatnamede, öğretmenlerin derslerde sürekli dini öğütlerde bulunmaları, öğrencilerin devlete ve padişaha sadık, ahlaklı insan olarak yetiştirilmeleri istenmektedir.¹⁹

II. Meşrutiyet döneminde büyük siyasi krize rağmen eğitim alanında önemli sayılabilecek gelişmeler görülmüştür. Bu doğrultuda bu konu üzerinde düşünen, çalışan, fikirler ortaya koyan çok sayıda aydın ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle, dönemin medreselerinin ıslahı, terbiye buhranının ya da ahlak buhranının nedenleri ve bu buhranın giderilmesi için yapılması gerekenler çeşitli tartışmalara²⁰ da yansımıştır. Özellikle bu dönemde sosyo-

¹¹ Kılıç, "İslam Ahlakı", 68.

¹² Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 16.

¹³ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları* (Samsun: Eser Matbaası, 1991), 142-143

¹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 2/381.

¹⁵ Dârimî, "Rikak", 74.

¹⁶ Mustafa Öcal, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah yayınları, 2017), 120.

¹⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1978), 447. Ayrıca bk. Recep Uçar-Ahmet Yaman, "II. Abdulhamit Dönemi Ahlak Risalelerinden Terbiye-i İslamiyye Üzerine Bir İnceleme", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018): 109-110.

¹⁸ M. Faruk Bayraktar, "Son Dönem Ahlak Terbiyecilerinden Ali Seydi Bey", *Son Dönem Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 182.

¹⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2013* (İstanbul: Pegem Akademi Yayınları, 2013), 251-257.

²⁰ Meşrutiyet dönemi eğitim alanında yapılan tartışmalar için bk. Recai Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim

ekonomik, siyasal ve eğitimsel problemlerin çözümü için tezler üretilme yoluna gidilmiştir. Ancak gerek mecliste, gerekse dışarıda aydınların en çok tartıştığı konulardan biri ahlaki çöküntünün, parçalanmanın sebebi olup olmadığı ve ahlakın mekteplerde nasıl tesis edileceği konuları olmuştur.²¹

Bu tartışmalardan anlaşılmaktadır ki, farklı fikri akımları savunan düşünürler ahlak eğitimi konusunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.²² II. Meşrutiyet döneminde ahlak eğitimine dair ise iki temel fikir hareketi görülmektedir. Bunlardan birincisine göre, ahlakın temeli dindir. Okullarda ahlak ve din terbiyesi birlikte verilmelidir. İkincisi göre ise, ahlak eğitimi din eğitimiyle değil, bütün eğitimde olduğu gibi sosyolojik, psikolojik ve pedagojik yöntemlerle ele alınmalıdır.²³ Bu dönemde her iki görüşün savunucuları da ahlak konularını ihtiva eden pek çok eser kaleme almışlardır. Bu kitaplardan bazıları da Ali Seydi Bey'e aittir.

Çalışmanın Amaç ve Önemi

Bu çalışmanın amacı son dönem Osmanlı ahlak eğitimcilerinden Ali Seydi Bey'in üç kısım olarak kaleme aldığı *Terbiye-i Ahlakîyye ve Medeniyye* isimli eserinin birinci kısmının tetkik edilerek günümüz Türkçesine aktarılmasıdır. Çalışmada bir yandan eserin ilgili kısmı günümüz Türkçesine aktarılırken, diğer taraftan da önerdiği ahlak eğitimi modelinin açıklanması ve günümüz ahlak eğitimine dair çıkarılabilecek sonuçlar ve karşılaştırmalarının yapılması amaçlanmıştır.

Yazıldığı dönemin eğitim ve ahlak anlayışı ile ilgili ipuçları veren *Terbiye-i Ahlakîyye ve Medeniyye* isimli eser, günümüz eğitim uygulamalarının özünde yer alan bazı temel fikirleri içermesi bakımından önemli bir eğitim kitabıdır. Eserin sayfa sayısı itibarıyla bir makalenin kapsamını aşacağı göz önüne getirilerek, sadece birinci kısmının tetkik edilerek günümüz Türkçesine aktarılması amaçlanmıştır. Öte yandan müellifin ahlak eğitimi üzerine yazdığı eserler üzerine yapılan çalışmaların çok az sayıda olduğu dikkate alındığında, çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülebilir.

Çalışmanın Yöntemi

Müellifin *Terbiye-i Ahlakîyye ve Medeniyye* isimli eserinin hem eğitim hem de ahlaka dair konuları ihtiva etmesi nedeniyle çalışmanın giriş ve alt kısımlarında eserin ana hatlarıyla değerlendirilmesi yapılmıştır. Müellif ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, öncelikle *Terbiye-i Ahlakîyye ve Medeniyye* isimli eserin birinci kısmı günümüz Türkçesine aktarılmış,

Hareketlerinde Din Eğitimi-Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (1998): 361-390.

²¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2001), 2019-238; Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 25-39.

²² Örneğin, Emrullah Efendi ahlak eğitiminde dini değerlerin esas alınmasını isterken, Satı bey, insani vicdan düzeyine ulaştırdığını iddia ettiği laik bir ahlak eğitiminden yanadır. Ayrıca Prens Sabahattin, ferdiyetçilik, girişimcilik ve hürriyeti öne çıkaran bir ahlak eğitimini savunurken, Şemsettin Günaltay da Emrullah Efendinin düşüncesine yakın bir çizgide dini değerleri ön plana çıkartan, bir ahlak eğitiminin önemini vurgulamaktadır. Geniş bilgi için bk. Safiye Kesgin, "Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011): 209-238; Recai Doğan, *İslamcılığın Eğitim Öğretim Görüşleri* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999), 17, 157-161.

²³ Faruk Öztürk, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ahlak Kitapları", *Kebikeç* 3/6 (1998): 31-34. Ayrıca bk. M. Emin Erişirgil, "Ahlak Terbiyesi Etrafında Münakaşalar", *Ülkü* 36 (1943): 2, *Benjamin C. Fortna*, *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim* (Ankara: İletişim yayınları, 2005), 33-41.

daha sonra sonuç ve değerlendirme yapılmıştır. Metin içi çeviride metnin orijinaline sadık kalınmış, eser olduğu gibi Osmanlı Türkçesinden yeni Türk harflerine çevrilmiştir.

“Sonuç ve değerlendirme” kısmında müellifin eserinde dile getirdiği görüş ve önerilerin günümüz eğitim anlayışına dair ulaşılabilecek sonuçlar ve ahlak eğitiminin değerlendirilmesi yapılacaktır. Ali Seydi Bey’in eseri ve ahlak eğitimi üzerinde bütüncül bir değerlendirme yapabilmek için zaman zaman müellifin diğer eserlerine de müracaat edilmiştir.

1. Ali Seydi Bey’in Hayatı

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yetişen devlet adamı ve yazarlarından olan Ali Seydi Bey, 24 Mart 1870 tarihinde Erzincan’da dünyaya geldi. Erzincan Askeri Rüşdiyesi ve Mülkiye İdadisi’ni bitiren Ali Seydi Bey, Mülkiye’deki tahsili sırasında şiirle de uğraşmıştır. 1891’de Mülkiye’nin yüksek kısmından mezun olan ve aynı yıl Şûrâ-yı Devlet Kalemî’nde devlet hizmetine giren Ali Seydi Bey, bir yandan da Numûne-i Terakkî Mektebi ile idadilerde hesap, hendese, imlâ, kitâbet ve tarih hocalığı da yapmaya başlamıştır.²⁴

Ali Seydi Bey, görevlerinde gösterdiği başarılarından dolayı 1901’de Hazine-i Hâssa Tahrirat Kalemî mümeyyizi, 1904’te başmümeyyiz, 1907’de ise başmüfettiş olmuş ve çeşitli rütbe ve nişanlarla mükâfatlandırılmıştır. Bu arada Bağdat, Basra ve Musul Emlâk-i Hümayun idareleri ile Dicle üzerinde çalışan Hamidiye Vapuruları İdaresi’ni teftiş için bir yıl kadar bu bölgelerde bulunmuştur (1907-1908). 1909 yılında Sultan Reşad’ın emriyle kurulan Târih-i Osmânî Encümeni’ne dâimî âza seçilmiş ve 1913-1919 yılları arasında, önce üç ay kadar Adana vali vekilliği yaptıktan sonra Dahiliye Nezâreti Teftiş Heyeti umum müdür vekilliği, Bolu ve Çatalca sancakları mutasarrıflığı ve Elaziz valiliği yapmıştır. Bu son vazifesinden azledildikten sonra ise daha çok eğitim ve öğretim hizmetlerine ağırlık vererek eser yazmakla meşgul olmuştur. İdari ve ilmi çalışmalarıyla başarılı ve çok yönlü bir hüviyet gösteren son devir aydınlarından biri olan Ali Seydi Bey, 1933 yılı nisan ayında Trabzon mebusu seçilerek TBMM’ye girdiyse de aynı yılın ekim ayında hastalanarak vefat etmiştir.²⁵

2. Temel Eserleri ve Özellikleri

Ali Seydi Bey, devlet adamlığından ziyade bilhassa eserleriyle Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet aydınlarının birçoğu gibi maarif sahasındaki eksiklerin giderilmesinin önemine inanmış, bunun için pek çok eser yayımlanması gerektiği üzerinde durmuştur. O, ilerlemek için Batı’nın ilim ve fen alanlarındaki gelişmelerinden süratle haberdar olmak ve halkın kültür seviyesini yükseltmenin gerekli olduğuna inanmıştır. Bu sebeple birçoğu ders kitabı mahiyetinde olan büyüklü küçüklü doksandan fazla eser kaleme almıştır.²⁶ Bununla birlikte dil meseleleriyle de ayrıca ilgilenmiş olan Ali Seydi Bey, çeşitli sözlükler hazırlamış, alfabe değişikliğine karşı

²⁴ Mustafa Uzun, “Ali Seydi Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 442-445; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi* (Erzincan, Berikan, 1987), 260-262.

²⁵ Ali Seydi, *Usul-u Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye* (Bilumum Mekatib-i Rüşdiye ve İdadiyeye mahsus) (İstanbul: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, 1328), 23-24; Ali Seydi, *Vezaif Nazariyesi Üzerine Müretteb Ahlâk-ı Dini* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329), 5. Ayrıca bk. Uzun, “Ali Seydi Bey”, 12-14. İhsan Işık, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi I* (Ankara: Elvan Yayınları, 2006), 252.

²⁶ Uzun, “Ali Seydi Bey”, 2: 443; Işık, *Resimli ve Metin Örnekli...*, 253; Mehmet Halit Bayrı, “Meşrutiyet Devrinin İlk İlmî Müessesesi: Türk Tarih Encümeni”, *Tarih Dünyası Dergisi* 3/30-31 (1952): 1211-1216.

çıkılmış ve değişikliğin getireceği zararları belirten küçük, fakat önemli bir risâle yayımlamıştır.²⁷ Ali Seydi Bey'in eserlerini sözlükler, tarihler, dini ve ahlaki eserler olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür. Müellifin yazdığı eserlerden bazıları aşağıda verilmiştir. Burada eserler hakkında çok kısa bilgiler verilerek, daha ziyade çalışmamızın konusunu oluşturan *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye* isimli eseri üzerinde durulacaktır.

2.1. Resimli Kamûs-ı Osmânî: Arapça ve Farsça'dan dilimize girmiş kelimelerin yanında Türkçe kelimelere yer verilerek hazırlanmış olan eserde 40.000 kelimeye ve 2000 kadar da terime yer verilmiştir.²⁸ Eserde aynı kökten türeyen kelimeler ayrı bir kelime olarak verilmemiş, esas kelimenin altında gösterilmiştir. Ayrıca Batı dillerinden dilimize girmiş olan kelimelerin Latin harfli şekilleri Fransızca imla ile yazılmıştır. Eser, 1324 (1907)'te İstanbul'da basılmış olup, 704 sayfa ve matbudur.²⁹

Ali Seydi Bey'in harf inkılabının birinci yılında (1929) yeni harflerle yazılmış Resimli Kamûs-ı Osmânî adlı sözlüğüne benzer "*Resimli Yeni Türkçe Lügat*" isimli eserini de burada zikretmek gerekir. Eser, yeni harflerle basılmış ilk sözlüktür. Çok kısa bir süre içerisinde (üç ay) basıma hazırlanan bu sözlük, acele ile hazırlanmış olmasından dolayı olsa gerek, kelimelerin yeni harflerle yazılışında yanlışlıklar ve karışıklıklar bulunmaktadır. Bu nedenle Resimli Kamûs-ı Osmânî kadar başarılı olamamıştır. Sözlükte kelimelerin Türkçe karşılığı verildikten sonra Fransızca'ları da yazılmış, aynı şekilde deyimlerin karşılıkları da gösterilmiştir. Eser bu yönüyle bir Türkçe-Fransızca sözlük niteliğini taşımaktadır.³⁰

2.2. Seci ve Kafiye Lügati: Alanında yazılan en eski lügatlerden biri olan eser, edebi eser yazacaklar için kafiye oluşturmada yol göstermesi, eski Türkçe metin örneklerini okuyacaklar için kolaylık sağlaması amacıyla hazırlanmıştır. Nitekim müellif, eserin mukaddimesinde "edebi eser yazacaklara kafiye oluşturmada yol göstermesini sağlamak ve yazılış açısından benzer olan kelimelerin karşılaştırılmasını önlemek" amacıyla bu lügati hazırladığını belirtir.³¹ Eser, böyle bir lügatin önemi ve gerekliliğinin yanında, sözlüğün kullanılışı ile ilgili de bazı bilgilerin verildiği giriş ve açıklama ile başlamaktadır. 15.000 kadar kelime ihtiva eden eserde bunların seci ve kafiye olarak kullanılışlarını göstermek için örnek beyitler verilmiştir. Eser, bir kafiye lügati olması nedeniyle kelimelerin terkiibinde kelime sonundaki harflerin alfabetik sıralanışları esas alınmıştır. Eserde yer alan kelimelerin asıl ve mecazi anlamlarıyla eş anlamlıları ayrı ayrı gösterilmiş, aynı kökten türeyen (müştak ve mürekkep) şekiller o kelimenin altında açıklanmıştır. Metin tamirinde bilhassa okunamayan kelimelerin tespitinde de faydalanmanın mümkün olduğu eser, 1905 (1323)'te İstanbul'da basılmış olup, matbu ve 870 sayfadır.³²

²⁷ A. Dilaçar, "Cumhuriyet Devrinde Harf Devrimi Hakkında Yazılan Eserlerden Görebildiklerimiz" *Türk Dili* 23 (Ağustos 1953): 736-737; A. Dilaçar, "Alfabemizin 30. Yıldönümü", *Türk Dili* 83 (Ağustos 1958): 534-541.

²⁸ Uzun, "Ali Seydi Bey", 2: 444.

²⁹ Ali Seydi, *Resimli Kamus-i Osmani I-III* (İstanbul: *Matbaa-i Kütübhane-i Cihan*, 1908).

³⁰ Uzun, "Ali Seydi Bey", 2: 444; A. Dilaçar, "Türkiye Türkçesi Sözlüklerinden Seçme Eserler", *Türk Dili* 22 (Ağustos 1953): 677.

³¹ Ali Seydi, *Seci ve Kafiye Lügati* (İstanbul, Cihan Kitabhanesi, 1924), 1-3.

³² Uzun, "Ali Seydi Bey", 2: 445.

2.3. Defter-i Galatât: Türkçe’de kullanılan 1500 kadar galat kelimenin aslı ile 700 kadar eş anlamlı (müterâdif) ve yakın anlamlı (müteşâbih) kelimenin aralarındaki farkları ve kullanıldıkları yerleri gösteren bir sözlüktür. Eser, 1324 (1907) yılında İstanbul’da basılmış olup, 262 sayfa ve matbudur.³³

2.4. Latin Hurûfu Lisânımızda Kâbil-i Tatbik midir? Harf inkılabından 4 yıl önce (1340/1924) istibdâl-i hurûf (alfabe değişikliği) meselesi hakkındaki düşünceler karşısında yazılmış 32 sayfalık bir risale/kitapçıktır. Ali Seydi Bey, yazdığı bu reddiyede kullanılmakta olan dilin daha çok milli ve mantıki bakış açısını gösterdiğini, alfabe değişikliğinin çocuklarımıza Kur’an öğretiminde zorluk çıkaracağını ifade ederek, bu değişikliğin gerçekleşmesi halinde uğranılması kuvvetle muhtemel zararları gözler önüne sererek, kullanılan alfabenin birçok olumlu özelliğe sahip olduğunu belirtir.³⁴

Ali Seydi Bey’in yukarıda belirtilen eserlerinden başka dil konusunda yazdığı belli başlı eserleri de vardır. Bu eserlerden bazılarının isimleri şunlardır: Muhtasar Güldeste-i Bedâyi’ (İstanbul 1325), Güldeste-i Bedâyi’ (İstanbul 1320), Tertîb-i Cedid Güldeste-i Bedâyi’ (İstanbul 1322), Kitâbet Dersleri (İstanbul 1321), Mesâil-i Tabiiyye (İstanbul 1924), Furûk-ı Müteşâbihât ve Müterâdifât (İstanbul 1329).³⁵

2.5. Hükûmât-ı İslamiyye Târihi: Ali Seydi Bey’in tarih alanında yazdığı en önemli eserinden biridir. Eserin iç kapağındaki nottan anlaşıldığı üzere, eser 10 cilt olarak tasarlanmıştır. Ancak, tarih ve tarihçilik hakkında bir ön bilgi verilerek başlanan ve “Tarih Hakkında Birkaç Söz, “Tarihin Me’haz ve Muavinleri”, “Tarihin Taksimi”, “Re’s-i Târih”, “Tarihin Seyr ü Terakkisi” başlıklı beş kısım ile âlemin ve Hz. Âdem’in yaratılışı, Nüh tûfanı ve sonrası hakkında bilginin yer aldığı eserin sadece birinci cildi yayınlanmıştır. Konularla ilgili bazı resim ve haritanın yer aldığı eser, 1313 (1927)’te İstanbul’da basılmış olup, 286 sayfa ve matbudur.³⁶

Tarih alanında yazdığı diğer bazı eserler ise şunlardır. Alemdar Mustafa Paşa yahut Tarih Tekerrürden İbarettir (İstanbul 1329/1911), Sokullu Mehmed Paşa (İstanbul 1327/1909), Târîh-i İslamdan Birkaç Yaprak: Aşere-i Mübeşşerenin Terceme-i Ahvâl ve Menâkıbı (İstanbul 1327/1909), Târîh-i İslam (Ali Reşad ile birlikte, İstanbul 1327/1909), Târîh-i Umûmî (Ali Reşad ile birlikte, I-III, İstanbul 1327/1909), Mekâtib-i İdâdiye Şakirdânına Mahsus Devlet-i Osmâniyye Târihi (İstanbul 1329/1911).³⁷

2.6. Musâhabât-ı Ahlakıyye: Ali Seydi Bey’in ahlak kitaplarından biri olan ve ibtidâi mektep programına uygun olarak devre-i ulâ 1-2, devre-i mutavassıta 3-4 ve devre-i âliyye 5-6 olmak üzere hazırlanmış olan altı bölümden meydana gelen bir eserdir.³⁸ Eserin dili ve içeriği dönemlere göre değişiklik göstermekle birlikte sade ve akıcı bir dil kullanılmış, konu

³³ Ali Seydi, *Defter-i Galatât* (İstanbul: Dersaadet, 1324), 1-262; Uzun, “Ali Seydi Bey”, 2: 445.

³⁴ Ali Seydi, *Latin Hurûfu Lisânımızda Kâbil-i Tatbik midir?* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1924), 1-32.

³⁵ Diğer eserleri için bk. Uzun, “Ali Seydi Bey”, 2: 445-446.

³⁶ Ali Seydi, *Hükûmât-ı İslâmiyye Târihi* (İstanbul: Dersaadet, 1927), 5-15.

³⁷ 633 sayfa olan bu eser daha sonra sultanilerin programına uygun hale getirilerek yeniden düzenlenmiş ve 334 sayfa olarak tek cilt halinde basılmıştır. Bk. Uzun, “Ali Seydi Bey”, 2: 445.

³⁸ Ramazan Alabaş, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlakıyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18/36 (2018-Bahar): 55-87

anlatımları kısa tutulmuş, şiirlerle, beyitlerle, resimlerle ve bazı ahlaki manzumelerle konular zevkli hale getirilmiştir.³⁹ Özellikle ailenin önemi, aile fertlerinin birbirine karşı görevleri, vatanın önemi ve vatan sevgisi gibi konular sıkça işlenmiştir. Eser, 1334/1916 tarihinde İstanbul'da Necm-i İstanbul Matbaası'nda basılmıştır.⁴⁰

2.7. Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye: Çalışmamızın asıl alanını oluşturan bu eser de, Maarif Nezâreti bünyesinde daha çok ibtidâî mekteplerde okutulmak amacıyla yazılmıştır. Eser hakkında müstakil bir başlık altında çalışmamızın ilerleyen kısmında detaylı bilgi verilecektir.

Ali Seydi Bey'in ahlaka dair yazdığı diğer eserleri arasında, Vezâif Nazariyesi Üzerine Mürettep Ahlak-ı Dinî (İstanbul 1329/1911), Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye (İstanbul 1328/1910) zikredilebilir. Bunların dışında çeşitli okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere bizzat kendisinin veya diğer müelliflerle birlikte hazırladığı eserleri de mevcuttur.⁴¹

3. Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye

Çalışmamızda Ali Seydi Bey'in Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye isimli eseri ile ilgili genel bilgiler, Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye'de öğretim yaklaşımı ve bireye kazandırılmak istenen özellikler ve Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye'nin günümüz Türkçesine aktarımı olmak üzere üç başlık halinde ele incelenmiştir.

3.1. Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye ile İlgili Genel Bilgiler

Ali Seydi⁴² tarafından 1328 (1910) tarihinde yazılan ve İstanbul'da Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası'nda basılan "Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye" adlı eser⁴³ 157 sayfa ve üç kısımdan (kısmı evvel, kısmı sâni, kısmı sülüs) oluşmaktadır.⁴⁴ Maarif Nezâreti bünyesinde okullarda (ibtidâî mekteplerde)⁴⁵ okutulmak amacıyla yazılan ve ahlak terbiyesini ele alan bu eserin birinci kısmı 38 madde ve 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde temizlik, intizam, boşboğazlık, ilim; İkinci bölümünde aile, ana-babaya hürmet ve hizmet, muhabbet, kardeşlik ve akrabalık; üçüncü bölümünde vatan; dördüncü bölümünde ahlak ve beşinci bölümünde ise, ahlaka dair darb-ı meseller yer almaktadır.

Müellif eseri hikâye tarzında yazmış ve anlatılan olaylar "Pakize" adlı kahramanın ağzından okul, aile ve diğer çevresi etrafında geçmektedir. Eserin dördüncü bölümden (19. madde) itibaren konular soru-cevap şeklinde anlatılmakta, muallim ve muallimenin Pakize'ye soruları ve bunlara verilen cevaplar yer almaktadır. Bununla birlikte yine bu bölümde konuyla ilgili bir manzume de yer almaktadır. Müellif eserin beşinci bölümünde ise "ahlaka dair darb-ı meseller" başlığı altında ahlak ile ilgili kırk atasözüne yer vermiştir.

³⁹ Bayraktar, "Son Dönem Ahlak Terbiyecilerinden Ali Seydi Bey", 185; Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Anı Yayınları, 2009), 269-270.

⁴⁰ Bk. Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlakıyye, Devre-i ulâ* (1. Sene) (İstanbul: Necm-i İstanbul Matbaası, 1334/1916).

⁴¹ Işık, *Resimli ve Metin Örnekli...*, 252-254; Uzun, "Ali Seydi Bey", 2: 445.

⁴² Müellifin tam künyesi, Ali Seydi b. Aziz Paşa Seydi'dir.

⁴³ Eserin 1913 ve 1915 olmak üzere iki baskısı daha bulunmaktadır.

⁴⁴ İdadi mekteplerde okutulan ahlak kitaplarından olan Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye adlı bu eserin 1910 ve 1913 baskılarında Mercan Mekteb-i İdadisinin üçüncü sınıfında tedris olunan derslerin özeti olduğuna dair de bir bilgi bulunmaktadır.

⁴⁵ Eserin kapağında en üstte "Makâtib-i İbtidâiyye Mahsusdur" ibaresi yer almaktadır.

Kitapta birinci kısmında yer alan metinlerin yer alma sırası ve sayfa numarası şöyledir: Temizlik, pisboğazlık, intizam, ilim (s. 3); aile, babaya edilecek hürmet, anaya olunacak hürmet ve muhabbet, kardeşlik, akrabalık (s. 8); vatan (s. 13); Ahlak (s. 19); ahlaka dair darb-ı meseller (s. 31).⁴⁶

3.2. Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye’de Öğretim Yaklaşımı ve Bireye Kazandırılmak İstenen Özellikler

Ali Seydi Bey tarafından yazılan ve okullarda okutulan ahlak ders kitaplarından olan *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye* isimli kitap, hikâye şeklinde bilgilendirici okuma parçaları, güzel söz ve şiirlerden oluşmaktadır. Kullanılan şiirlerin kısa ve anlaşılır ifadeler içermesi dikkat çekmektedir. Müellifin eserine koyduğu şiirlerin kısa ve anlaşılır olması, eserin her aşamasında öğrencilerin yaş seviyesinin dikkate alındığının bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde konular iki kişi arasında geçen sohbet havasında bir anlatımla verilmektedir. Eserin tamamında bütün konular “Pakize” adlı kahramanın ağzından ve onunla diyalog kurularak anlatılmıştır.

Müellifin girişte ifade ettiği gibi eser, eğitim ve öğretim süresi göz önüne getirilerek yirmi derste tamamlanacak şekilde planlanmıştır. Yine eserin girişinde ahlak dersinin amacını da açıklamış olan müellif, ahlak dersinin amacını kendimize, ailemize, milletimize ve bütün insanlığa karşı sorumlu olduğumuz vazifeleri öğretmek şeklinde özetlemektedir. Ayrıca müellif, eserinde ele aldığı konuların nazari ahlakın konuları olmadığını, nazari ahlaka yüzeysel bir bakışın yeterli olacağını belirtmektedir.⁴⁷

Dersin işlenişinde yazar tarafından öğretmenlere önerilen yöntem ise, konuların aktarımında anlatılacak hikâyelerin, muallim tarafından coşkuyla ve neşeyle anlaşılır bir dille anlatılmasıdır. Kitapta her sayfanın altında konuyla ilgili ve konuyu pekiştirmek amacıyla birkaç adet soru bulunmaktadır. Eserde yer alan sorularla öğrencilerin hem sunulan metni iyice anlamaları hem de kendilerini ifade etmeleri amaçlanmıştır. Bu itibarla kitapta yer alan sorular incelendiğinde cevabı metin içerisinde yer alan sorular olduğu gibi cevabı metin içerisinde yer almayan sorular da bulunmaktadır. Bu verilen sorular yanında öğretmenin farklı soruları da sorabileceği belirtilmiş ve öğretmene esneklik tanınmıştır. Ayrıca “*Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*” adlı eserde öğretmenin anlatımı yanında soru-cevap metodunun izlendiği görülmektedir.⁴⁸

Son dönem Osmanlı ahlakçıları arasında “vazife” konusunda en kapsamlı tanımın Ali Seydi Bey tarafından yaptığını görmekteyiz. O, insanın kendisine, ailesine, topluma, vatana ve millete karşı insanın bir takım vazifelerinin olduğunu belirtmekte ve bu vazifeleri vezâif-i umumiyye ve vezâif-i ictimaiyye şeklinde ayırmaktadır. Kişinin vatanını, milletini, vatandaşlarını sevmesi, vergisini vermesi, askerliğini yapması ve memurluğunda sadakat ve istikamet göstermesi vezâif-i ictimaiyye arasında gösterilmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Bk. Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye* (İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1328/1910), 3-5.

⁴⁷ Bayraktar, “Son Dönem Ahlak Terbiyecilerinden Ali Seydi Bey”, 191.

⁴⁸ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 2-4.

⁴⁹ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 2-3.

Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye'de öğrencilere kazandırılmak istenilen ahlak eğitimi ile ilgili temel değerleri belirlemek için her bir başlık içerik analizine tabi tutulmuştur. Kitapta yer alan metinlerin içeriklerinin incelenmesi neticesinde oluşan içerik analizinde en çok göze çarpanlar şunlardır: Anne-babaya önem verme, doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık, sorumluluk, utanma duygusu, yardımseverlik, tutumluluk, gururlu olmama, faydalı olma, tutumluluk, haklara saygı, kardeşlik, dayanışma, dini inanç, temizlik, düzen-nizam, vatanseverlik, öğretmenlerin/büyüklerin sözünü dinlemek, sınıfta uslu durmak, arkadaşlarla iyi geçinmek, toplumsal uyumdur.⁵⁰

Yukarıda da görüldüğü üzere, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*'de okula yeni başlamış olan çocuğa okul vasıtasıyla kazandırılmak istenilen ahlaki davranışlara ilişkin bilgiler verilmektedir. Bu durum, kitabın büyük bir kısmında çocuğun ahlaki gelişiminin bireysel gelişimi ile ilgili uyumlu bir biçimde yer verdiğini göstermektedir.

3.3. Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye'nin Günümüz Türkçesine Aktarımı

Aşağıda *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye* isimli eserin birinci kısmının günümüz Türkçesi ile ifadesi yer almaktadır. Anlaşılmasını kolaylaştırmak için gerekli görülen yerlerde parantez içi ile açıklama eklenmiştir.

Birinci Bölüm: Temizlik, Pisboğazlık, İntizam, İlim

1-Pakize; gayet zeki, sevimli, çalışan bir kızcağızdı. Kendisini sevmeyen yoktu. Çünkü bunun güzel huyları vardı. Güzel huylu olanları elbette herkes sever.

2-Pakize'nin dünyada en çok sevdiği şey (temizlik) idi. Her sabah kalkınca ellerini, yüzünü sabunlu suyla yıkar ve yemeklerden evvel ve sonrada elini ve ağzını mutlaka yine böylece temizlerdi. Bunun için daima parmakları, dişleri herkesi imrendirecek derecede pak, temiz ve güzeldi.

Pakize üstünü, başını, kitap ve defterlerini de gayet temiz tutardı. Annesinin, dadısının söylemesine meydan bırakmadan kendisi sık sık tırnaklarını keser, çamaşır değiştirir, haline, süsüne herkesi imrendirirdi. Fakat süslenmek hususunda Pakize, itidal (ölçülü olmak) den, karardan ayrılmaz. Yani öyle ne oldum delisi gibi nesi var nesi yok takınıp takıştırılmaz ve herkese güzel görüneceğim diye kendisini mashara (soytarı) kıyafetine koymazdı. Yalnız giydiği taktığı şeylerin temizliğine, birde yakışmasına dikkat ederdi. Velhasıl Pakize temizliği (vazife) edinmiş ve dışı temiz olanın çok defa içi, kalbide temiz olur sözü kendisine pek hoş gelmişti.

Pakize'nin temizliğine dikkat eden validesi bir gün demişti ki: Aferin kızım! İşte böyle üstünü başını temiz tut. Bir insan küçüklüğünde vücudunu temiz tutmaya alışırsa büyüdüğü zamanda ruhunu temiz tutar. İşte o sayede afet (güzel) ve ismet sahibi olur. Çünkü bu kelimelerden maksat ruhun, kalbin temizliği demektir.

3- Pakize'nin en iyi en sevimli hallerinden biri de pisboğaz olmamasıydı. Eline geçen her şeyi öyle vakitli vakitsiz yemezdi. Çünkü ona bir gün validesi demişti ki: Kızım! İnsan yemek için yaşamaz, yaşamak için yer. Onun için bizi yaşatabilecek, midemizi bozmayacak, bizi

⁵⁰ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 3-35.

hasta etmeyecek şeyleri yemeli, vücudumuza, beslenmemize yaramayacak yemekleri, yemişleri vakitli vakitsiz yemekten sakınmalı, geceleri fena fena rüyalar görmemiz, midemizi ağır ağır şeylerle doldurmamızdan ileri gelir. İşte Pakize, bu sevimli, itaatli kız validesinin bu sözlerine daima riayet ederdi. Bunlara riayet etmeyi (vazife) den sayardı. Bu vazifesini iyi gördüğünden birçok faydalarda görürdü. Çünkü bu sayede vücudu sağlam, sıhhati, neşesi yerindeydi.

4- Pakize'nin sevdiği şeylerden biride intizam idi. Her gün aynı saatte yatar, aynı saatte kalkar ve mektebe her günkü vakti ve zamanında giderdi, başkasının yerinde oturmazdı. Tatil zamanında oynadığı bebeklerini pek severdi. Bunları temiz tutardı. Bu bebekler için babasının aldığı oda takımlarını o kadar güzel yerlerine koyardı ki, büyük hanımlar bu (intizamı) gördükleri vakit kendi odalarında böyle intizam olmadığından dolayı utanırlardı.

5- Pakize'yi herkesin yanında makbul eden şey onun mektebini, derslerini, hâcelerini (hocalarını) sevmesi, ilim öğrenmeyi istemesiydi. Zeki Pakize pekâlâ dikkat edip görmüştü ki, evlerine gelen misafir hanımların içinde mektep görmüş, okuyup yazma öğrenmiş olanlar ile cahil büyümüş kadınlar arasında pek çok farklar vardı. Berikiler nazik, sevimli, her şeyi kolay ve güzel anlar, ötekiler kaba, münasebetsiz, sevimsizdiler. Bu hallerden anlıyordu ki: "İlim herkese lazımdır." "İlimsiz adam meyvesiz ağaca benzer." "Cahilliğin hayvandan farkı yoktur." Pakize yine görüyor, anlıyordu ki, okumuş kadınların çocukları, okumamış kadınların çocuklarından daha terbiyelidir. İşte bu sebeplerden dolayı Pakize derslerine pek ziyade dikkat eder, hocalarını dinler, bilmediklerini bilenlerden sorup öğrenirdi. Hususiyetle muallimelerinden (bayan öğretmen) biri ona demişti ki: Bir kız bahtiyar olmak isterse okuyup yazmalıdır. Bir kızın mektepten aldığı şahadetname (diploma) validelik için bir icazetnamedir (diploma). Böyle icazetnamesi olmayan bir kız ileride valide, hakiki bir valide olamaz.

Bu sözler Pakize'nin ruhunda derin tesirler uyandırmıştır. Bu sebeple derslerine çalışırdı. Çünkü derse çalışmanın bir (vazife) olduğunu anlamıştı.

İkinci Bölüm: Aile, Babaya Edilecek Hürmet, Anaya Olunacak Hürmet ve Muhabbet, Kardeşlik, Akrabalık

6- Pakize babasına ve annesine ve biraderiyle hemşiresine (kız kardeş) velhasıl bütün ailesine pek düşküdü. Bunlardan her birini ayrı ayrı sever, her biri hakkında başka bir fikir, bir fikir hürmet ve muhabbet beslerdi. Onları görmese, onlardan birini hasta veya kederli görse derhal neşesi kaçır, endişesi artar, gözleri dolardı. Çünkü Pakize şöyle düşünüyor ve diyordu:

7- Baba; oh! Ne mukaddes bir isim, ne muhterem bir zat! Babam olmasaydı; Ben dünyaya gelemezdim. Hayatım onun sayesinde. Ben bu muhterem vücudu sevmeli, takdis (kutsama) etmeliyim. Yalnız bu kadar mı ya? Babalık; çocuğun hayatına sebep olmaktan mı ibarettir? Hayır, hayır! O; beni küçük yaşından beri beslemiş, bundan böylede besleyecek, bana bakmış ve bakacak. Bütün elbiselerim, oyuncaklarım hep onun parasıyla alınmış. Ufacık bir hastalığımı görse hemen kederlenir, hemen hekim getirir. Demek oluyor ki dünyada bana en çok iyiliği dokunan babamdır. Öyle ise bu muhterem vücudu sevmeli, her emrine, sözüne itaat ve riayet etmeliyim. Onun namusuna şeref, haysiyetine noksan getirecek

hallerden sakınmalıyım, onun çok seneler afiyetle yaşaması için Cenab-ı Allah'a dualar etmeliyim.

8- Pakize pek ziyade itaat ettiği validesini pek çok severdi. Onun emrinden çıkmazdı. Geceleri uykusu geldiği zaman: "Valideciğim müsaade ederseniz yatacağım" der, valide-i müsaade üzerine yatağına çekilirdi. Sabahları dahi mektebe gideceği ve mektepten geleceği vakit hem pederinin hem de validesinin ellerini öperdi. Hele validesini bir parça rahatsız, neşesiz görse kederinden adeta hastalanırdı.

8- Pakize validesi için kendi kendine şöyle düşünüyordu ve şu sözleri söylerdi: Ana! Oh! Benim sevgili valideciğim! Ben seni ne kadar severim. Senin eksikliğini bana göstermemesi için Cenab-ı Hakka ne kadar dualar ederim. Dünyaya geldiğim günden beri uyutmak, beslemek, büyütme, terbiye etmek için ne kadar zahmetler çektin? Kaç geceler uykusuz kaldın? Hasta olduğum zaman ne kadar çok kederlendin ve belki de ağladın! Ben seni bu kadar iyiliklerine karşı hiç unutmuyum? Senin sözlerinden, emirlerinden kıl kadar ayrılır mıyım? Nasıl ayrılırım! O vakit benim ile adi hayvan arasında ne fark kalır? Sen daima ol muhterem valideciğim!

9- Pakize birader ve hemşireleri için de böyle diyordu: Kardeşlerimi çok severim. Onların iyi olmasını isterim. Çünkü dünyada bana en yakın olan kardeşlerimdir. Kanlarımız, canlarımız birdir, namusumuz bile birdir. Artık bir adam kendi kardeşlerini sevmez ise başkalarını hiç sevmez. Demek ki insan ile hayvan arasındaki farklardan biri de kardeş muhabbetidir. Ne hacet! Bir sıkıntım, bir kederim olsa onlardan başka bana kim yardım edecek! Var olsun kardeşlerim!

10-Pakize amca ve hala ve bunların çocukları hakkında dahi muhabbet ve hürmet beslerdi. Onların sözlerinden çıkmazdı. Çünkü Pakize bir ailenin kanca, şerefçe bir olduklarını ve dünyada insana en yakın olan kimselerin akraba olduğunu söylerdi. Ve onlara hürmet ve riayet ederdi. Onun için Pakize bütün aile tarafından pek ziyade sevilir ve arzuları yerine getirilirdi.

11- Pakize: Evdeki hizmetçilerinde kendi gibi bir insan olduklarını hem de muhtaç, fakir birer insan olduklarını düşünerek onlara fena muamele etmezdi. Nezaketle konuşurdu, hizmetçileri de Pakize'yi severlerdi.

12- Pakize'yi yalnız o aile halkı değil bütün komşular, bütün tanıdıklar da severlerdi. Çünkü o başka çocuklara benzemezdi. Pek ziyade temiz ve terbiyeliydi. Komşulardan birinin evine veya bir misafirlğe gitse öyle bazı terbiyesiz çocuklar gibi gireceği odasının kapısını birden bire açıp içeri girmezdi. (Tak! Tak! Tak!) diye parmaklarının tersiyle kapıya 3 defa vurur ve içeriden "Giriniz!" cevabını aldıktan sonra odaya girerdi ve odada bulunanların yaşlarına göre kiminin elini öper, kiminin elini sıkar ve kendisine gösterilen yere edepli ve terbiyeli surette otururdu.

Kendisine bir şey sorulduğu zaman yalnız evet, hayır ile cevap vermeyip (Evet efendim!), (Hayır efendim!), (Teşekkür ederim efendim!) gibi nazikâne bir yolda cevap verirdi. Odanın içindeki eşyadan hiçbirine parmağını dokundurmak dahi dokundurmamıştır! Bir şey

demesinler diye göz ucuyla da sık sık bakmaya tenezzül etmezdi. Büyüklerin sözüne karışmaz, bilmediğini söylemezdi. Bunun için herkesin yanında makbuldü.

Üçüncü Bölüm: Vatan

13- Pakize; pederinden, biraderlerinden, mektepte muallime hanımdan sık sık duyduğu (Vatan) sözüne pek ziyade ehemmiyet verirdi, bu kelimeyi çok severdi. Evet; üzerinde doğup büyüdüğümüz, içinde ecdadının kemiklerinin gömülü olduğu yeri kim sevmez ki, Pakize gibi temiz yürekli, terbiyeli bir kız sevmesin!

Hususiyle muallimesi onun (vatan) insan için mukaddes olduğunu, dünyada hamit (şiddetli, sağlam) denilen şeyin (vatan) muhabbetinden ileri geldiğini, en hamitli, namuslu adamların (vatan) uğrunda canlarını feda etmekten çekinmediklerini söylemiş, anlatmıştı.

13- Pakize; kız olduğu için asker olamayacağından yani vatanı müdafaa edenlerin içine karışamayacağından ve yine erkekler gibi çalışıp vatanının saadeti ve selameti için hükümetin istediği parayı (vergiyi) veremeyeceğinden dolayı pek mundardı.

Mamafih (bununla birlikte) Pakize diyordu ki: İnsan mutlaka asker olarak, vergi vererek mi vatana hizmet edebilir? Ben de elimden geldiği kadar askerlere çorap örer, hırka diker gönderirim. Hayırlı bir iş için iane (bağış) toplandığı zaman ben de elimde avucumda ne varsa onları veririm. Büyüdüğüm zaman vatan evladından bir-iki kıza ders okuturum. Allah göstermesin bir muharebe olacak olursa asker hastanelerine giderek vatan uğrunda yaralanmış asker kardeşlerime hizmet eder, yaralarını sarar, bağlarım. Vatan evladından birinin ihtiyacını görür veya hissedersem gücümün yettiği kadar ona hizmet ve yardım eylerim. İşte bu suretlerle de vatana hizmet edebilirim.

14- Filhakika (gerçekte, doğrusu), geçenlerde mekteplerinde donanma ianesi bir hanım kız; çocuklardan onar, yirmişer para topluyordu. Pakize vatana olan muhabbetten dolayı hemen kulağındaki altın küpeyi çıkarıp yardım sandığına asmış ve şu alicenaplığından (cömertlik) dolayı bütün kızları hayrete düşürmüştü. Ya hele bilseniz bu fiilinden dolayı Pakize'nin kalbinde ne büyük sevinç olmuştu? Yalnız babasından, anasından izinsiz olarak küpelerini vermiş olmasından dolayı akşam evde ne muamele göreceğini düşünüyordu.

Akşam olup da mektepten evine dönünce hemen gidip şu hali pederi ve validesine söyledi. Onlar pek hamitli adamlar olduklarından Pakize'yi darlamak şöyle dursun her ikisi birden: Aferin kızım! İşte insan böyle hamitli olmalı, vatanını, milletini sevmeli, onlar için hiçbir şeyini esirgememeli, o küpenin yerine yarın başka ve ondan âlâ bir küpe alınız demişlerdi.

Ertesi akşam Pakize eve geldiği zaman pederi tarafından getirilmiş gayet güzel, elmaslı bir çift küpeyi yazıhanesi üzerinde bulmuş ve vatana hizmet edenlerin mükâfatsız kalamayacağını anlamıştı.

15-Yine Pakize mektepten evine dönerken talimde kazara atından düşerek başı yarılmış bir süvari neferine (asker) rast geldi. Vatan uğrunda anasını, babasını, evini terk ederek kışlalarda askerlik hizmetini ifa (yerine getirmek) eden bu nefere pek acıdı. Hemen çantasındaki ipekli mendili çıkarıp: Al kardeşim, şu mendil ile başından akan kanları sil. Ben

bir küçük kızım, bundan ziyade sana iyiliğim, yardımım dokunamaz. Mendil de büsbütün senin olsun demişti.

Nefer Pakize'ye bu hamitli, büyük kalpli kıza teşekkür ettikten sonra o güzel mendili kabul edemeyeceğini ve o kanların başından vatan hizmetinden dolayı akması kendisi için şeref olduğunu söyledi. Pakize ise: Vatan hizmetini görürken akan kanın birkaç damlasının benim mendilime bulaşması da benim için bir şeref olacağından hiç olmazsa alın ki bir kerecik sildikten sonra mendili bana geri ver. Onu o haliyle ölünceye kadar saklayacağım diye cevap verdi. Nefer artık Pakize'yi kıramayarak sözünü yerine getirdi.

16- Oradan geçenlerin hepsi Pakize'nin şu milletperverliğini, şu hamitini pek ziyade alkışlıyordu. "Milletimiz içinde böyle hamitli, her hamitli kızların yetiştiğini görmekten büyük bahtiyarlık olamaz" demişler ve cümlesi Pakize'yi sevip okşamışlardı.

17-Velhasıl Pakize vatanını çok hem de pek çok severdi. Ne zaman bir vatan şarkısı işitse derhal onu dikkatle dinler ve kalbinde tatlı tatlı bir şeyler duyardı. Bu hele şarkılardan birini o kadar çok severdi ki vakit buldukça onu tekrar ederdi. Pakize'nin sevdiği şarkı şuydu:

Ordumuz etti yemin
Titredi Hak zemin
Millette etti yemin
Açıldı rah (yol) nevin (yeni)
Sancağımız şanımız
Osmanlı ünvanımız
Vatan bizim canımız
Feda olsun kanımız
Osmanlı ahfadınız (torun)
Bir vatan evladınız
Milletin efradınız (torun)
Hürriyet işhadınız (tanık)
Sancağımız şanımız
Osmanlı ünvanımız
Vatan bizim canımız
Feda olsun kanımız

18- Pakize'nin en sevinçli günlerinden biri de (10 Temmuz)⁵¹ günleriydi. Her senenin (10 Temmuz) geldiği zaman evde, mektepte Pakize'nin keyfinden, neşesinden durulmazdı. Ne bayram, ne seyran Pakize'ye bu zevki verdi. Çünkü bu akıllı kızcağz pek âlâ bilirdi ki mensup olduğu milletin yüzlerce senelerden beri çektiği esaret ancak (10 Temmuz sene 1324)

⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyetin ikinci kez ilan edildiği 10 Temmuz (23 Temmuz) günü 1909 yılından itibaren "İd-i Milli" (Milli Bayram) olarak kutlanmaya başlamıştır. 10 Temmuz Milli Bayramı olarak adlandırılan bu bayramla meşrutiyetin niteliği ve önemi ile ilanında rol oynayanların halkın zihninde yer etmesi amaçlanmıştır. Bayram kutlamalarının, bir Osmanlılık bilinci yaratılması ve farklı unsurların bir Osmanlı kimliği altında birleştirilmesine katkı sağlayacağı da düşünülmüştür. Bayramların başlıca öğeleri, askeri geçit törenleri, ulusal marşlar ve ulusal bayrak olmuştur. Geniş bilgi için bk. Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı: "10 Temmuz İd-i Millisi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38 (Mart 2008), 323-342; Volkan Aksoy, "Trabzon'da "On Temmuz" Bayramı Kutlamaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13 (Güz 2012): 49-58.

tarihinden itibaren kaldırılmıştır.⁵² İşte bu günlerde Pakize evlerinin pencerelerine, duvarlarına birçok (Osmanlı bayrakları) asar ve bunları seyir ederek keyiflenirdi.

Dördüncü Bölüm: Ahlak

19- Bir gün muallim Pakize'ye şu suali sordu: Pakize sen dünyada en çok kimleri seversin?

Pakize dedi ki: Ben dünyada en çok olarak babamı, annemi, kardeşlerimi velhasıl ailemin halkını, ikinci derecede mensup olduğum dinin efradını (fert), üçüncü derecede millettaşlarımı ve dördüncü derecede dahi bütün insanları severim.

20- Muallime: Pekala aile halkının her birinden ayrı ayrı iyilikler gördüğün ve bundan sonra da göreceğin için haydi onları ve din ve millettaşlarını sevmekte haklısın zira; hasen (güzel) menfaatin onlarla birdir, müşterektir ve onlardan da birçok iyilikler, faydalar görmüşsün ve görme ihtimalin vardır. Lakin diğer insanları niçin seviyorsun?

Pakize: Eğer iyi düşünecek olursak bütün insanlar esasen bir anadan bir babadan doğup üremişlerdir. Bunun için insanlar kardeşirler. Adeta dünya bir büyük ailedir. İnsanlarda o ailenin efradındandırlar (birey, fert). Bundan başka en uzak yerlerde oturan insanların çalışmasından biz burada fayda görürüz. Nelere mâlik ise cümlesini görüp tanımadığım insanlar yapmışlar, hazırlamışlardır. Bundan dolayı bütün insanları herhangi din ve mezhep ve millete mensup olursa olsun severim.

21- Muallime: Aferin güzel kalpli Pakize. Lakin sana bir soru daha soracağım. Gerek millet ve vatandaşın, gerek dindaşın olsun gerekse olmasın mademki bütün insanları seviyorsun o halde bu muhabbetini nasıl ispat edeceksin? Yani onlara karşı ne yolda harekette bulunmalısın ki onları sevdiğin anlaşılsın.

Pakize: Bütün insanları sevdiğimi ispat etmek için ahlak kitaplarında emir olunan şeyleri yaparım ve yapılmaması tavsiye olunan şeylerden sakınırım.

22- Muallime: O yapılması emir olunan veya yapılmaması tavsiye edilen şeyler nelerdir?

Pakize: İlim ahlakının yapılmasını emir eylediği şeylerin başlıcası şunlardır: Merhamet, doğruluk, adillik, cömertlik, alicenaplık (cömertlik, haysiyet) gibi şeylerdir.

Yapılmaması lazım gelen yani en fena huylardan sayılan şeylerde: Zalimlik, yalancılık, hırsızlık, hasislik (pintilik), hasetlik, koğuculuk (söz taşıyıcılık), fitneliktir.

23- Muallime: Merhamet ne demektir? Yani bundan ne anlarsın?

Pakize: Merhamet demek herkese acımak, muhtaç olanlara elden geldiği kadar yardım etmek, fukaraya bakmak, hatta hayvanlara bile eza ve cefa etmeyip onlar hakkında dahi bir his duymaktır.

Muallime: Hayvanlara niçin eza ve cefa etmemeli?

Pakize: Onlarda bizim gibi can, his sahibidirler. Ağzları, dilleri yoktur. Bir de eğer hayvanlara acımayıp onlara eziyet edecek olursak yavaş yavaş kalplerimiz katılaştır. Sonra bunu adet ederek insanlara da eziyet etmekten kendimizi alamayız. Git gide merhametsiz oluruz. Bu merhametsizliğin cezasını hem dünyada hem ahirette çekeriz.

⁵² Burada esaretin kaldırılmasından maksadın, II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile Anayasal düzene geçme olarak değerlendirilebilir.

Muallime: Aferin kızım, öyleyse doğruluk ne demektir?

Pakize: Doğruluk, insanın özünde ve sözünde doğru olması, sahtelikten kaçınmasıdır. Allah doğruların yardımcısıdır derler. Eğer doğru olacak olursak dünyada ve ahirette mesut oluruz.

Muallime: Doğru olmak için insan nasıl olmalıdır?

Pakize: Âlâ: namuslu, iffetli olmalı; namusa, iffete dokunacak şeylerden ziyadesiyle kaçınmalı. İkinci derecede hiçbir kimsenin hakkını yememeli ve malını çalmamalı. Üçüncü derecede yalan söylememeli ve her yaşta doğruyu söylemeli.

Muallime: Adaletten yani adillikten ne anlarsın?

Pakize: Adilin; hak ne tarafta ise o tarafı tutmak, kimsenin hakkını saklamamak, kimseye zulüm etmemektir.

Muallime: Adil olmayan adama ne olur?

Pakize: Adil olmayan yani adillik etmeyen adam dünyada ve ahirette cezaya düşer, Cenab-ı Hak adaletsizleri sevmez. Biz başkalarına karşı adillik etmezsek başkaları da bize karşı adalet göstermezler. Bunun için adilik pek lazımlı bir şeydir.

Muallime: Cömert olmanın ne faydası vardır?

Pakize: Cömert olanlar herkesin yanında makbuldür. Bunları herkes sever. Cenabı Hak böyle cömert olanları sena ediyordu. Bir de cömert olan adamın yanında malın ehemmiyeti olmadığından tamahkarlar (açgözlü) gibi mal sebebiyle her fenalığı yapmaya tenezzül etmezler. Bunun için cömertlik makbuldür.

Muallime: Cömertlik yüzünden insan fakir olmaz mı?

Pakize: Hayır, olmaz. Siz bize geçen derste demiştiniz ki: "Çok verin aza kanaat edin!" Kanaat sahibi olan adam hiçbir zaman fakir olmaz, ama cömertlik müsriflik demek değildir. Bu pek fena bir haldir.

Muallime: Âlicenablık (Cömert, haysiyet) ne demektir?

Pakize: Alicenaplık insanın kendisine karşı başkalarının yaptığı fenalığı, kötülüğü görmemezliğe gelmek, onların kusurunu affetmek, bağışlamak, fenalığa karşı iyilikle mukabele etmektir. Hiçbir kimseye karşı kalbinde arıza, haset, kin beslememek... Velhasıl temiz yürekli olmaktır.

Muallime: Sen hiç ömründe alicenaplık ettin mi?

Pakize: Evet, efendim. 1-2 kere ettim. Birkaç ay evvel pederim bana gayet güzel bir oyuncak alıp getirmişti. Hizmetçi kız odayı süpürürken kazayla düşürüp kırmış. Ben bu hali duyduğum zaman çok kederlendim. Lakin bir kaza olduğunu bildiğim için hiç ses çıkarmadım. Hizmetçi özür dilediği zaman "zararı yok" dedim. Hizmetçinin yüzü güldü. Ben bu gülüşten o kadar haz duydum ki, tarif edemem. Demek oluyor ki, ben böyle alicenaplık etmeyip de gerek kalbini kırsaydım o mahzun olacaktı. Onun kederlenmesinden bende galiba mahzun olacaktım. Bir de:

Evvelki gün sınıfımızdaki kıskanç çocuklardan biri benim imla defterimin üzerine mahsus (bilerek) mürekkep dökmüş. Ben bunu asla yüzüne vurmam, affettim. Şu affımdan dolayı o kız mahcup oldu. Ben ise bilakis çok sevindim.

Muallime: O mürekkebi döken çocuk kimdir?

Pakize: Af buyurunuz muallime hanım, eğer onun ismini söylersem demek ki ona karşı alicenaplık etmemiş olurum. Bundan başka işin içine bir fenalık girmiş olur. Beni mazur tutun.

Muallime: Aferin Pakize! İşte böyle olmalı hakikaten sen alicenapmışsın! Şimdi gelelim bahse: Demek sen böyle alicenaplık ettiğin zaman kalbinde bir ferahlık duyuyorsun öyle mi?

Pakize: Evet efendim, pek büyük bir sevinç duyarım.

24- Muallime: Zalimlik niçin fenadır?

Pakize: Cenab-ı Hak zalimleri sevmez. Mazlumun ahı yerde kalmaz. En nihayet zalim olan cezasını çeker, belasını bulur.

25- Muallime: Zalimlerin cezasını çektiklerini, belasını bulduklarını kim haber veriyor?

Pakize: Tarih!

26- Muallime: Yalancılara ne nazırla bakılır?

Pakize: Yalancılara dünyanın en aşağı mahlûk nazarıyla bakılır. Onlara kimse yüz vermez, emniyet etmez. Bunların dostu olamaz. Siz bize geçenlerde bir hikâye anlatmıştınız. Nihayetinde demiştiniz ki: “Yalancının evi yanmış kimse inanmamış!” Maazallah insanın bir kere yalancı diye adı çıktı mı, artık doğrudan söylese kimse inanmaz, o adam hiçbir yerde itibar göremez.

Muallime: İnsan niçin yalancı olur?

Pakize: Ahlak kitabımızda diyor ki: İnsanın yalancı olması anasından, babasından iyi terbiye görülmemiş olmasından, ilim öğrenmemesinden, aklının azlığından ileri gelir.

27- Muallime: Hırsızlar nasıl adamlardır?

Pakize: Dünyanın en fena adamları hırsız olanlardır. Bunlar faallerinin cezasını hem dünyada hem de ahirette çekerler.

Muallime: Hırsızlar bir şeyi çaldıkları vakit sonra duyulur diye korkmazlar mı?

Pakize: Bu ahmaklar zannederler ki onların yaptığını kimse duymaz. Hâlbuki dünyada meydana çıkmamış bir hırsız, duyulmadık bir hırsızlık var mıdır? Bir de farz edelim ki kimse duymasın! Ya kalplerimizin attığını bile duyan, en karanlık yerlerdeki halleri göre Cenabı Hak onları görmez mi? Onların cezasını vermez mi?

Muallime: Elbette verir kızım! Son dinimin fena huylardan biride Hasisliktir (Pintilik) demiştik. Hasisler niçin fena olsunlar? İnsan malını istediği yolda sarf edebilir. Buna başkasının karışmaya ne hakkı vardır?

Pakize: Evet efendim! Hasislik; yalancılık, hırsızlık, zalimlik gibi pek çok fena olan huylardan değildir. Lakin hasis olanlarda birçok iyi huylar bulunmayacağından maksadım insan bu fena huydan da nefsini temizlemelidir. Yoksa herkesin parası kendisinin istediği gibi sarf edebilir.

Muallime: Hasetlik nedir?

Pakize: Hasetlik, başkalarında olan malın, halin, iyinin yok olmasını istemek demektir ki: En kötü huylardan biridir. Cenabı Hak cümlemizi bu fena huydan saklasın!

Muallime: Haset adam kıskanmakla o adamın elinden malı, iyiliği gider mi?

Pakize: Asla! Hasedin kötülüğü kendine kalır. Beyhude (boşu boşuna) yere üzüdür. Ne kadar saklar ise saklasın yine herkes onun haset olduğunu hissederek kendisine lanet ve nefret ederler.

Muallime: Haset hakkında size kıraat dersinde bir manzume ezberlendirmiştim. O manzume hatırında mıdır?

Pakize: Evet, efendim hatırımdadır. İşte okuyayım.

Manzume

Haset bürürlerin hali yamandır
Ki yoktur bir bela beter hasetten
Sarılmış nefse bir mizaç yılandır
Ki gitmez çıkmadıkça can cesetten
Olur, humeka (ahmaklar) tedavi bil ki kible
Maazallah bunun bu kadar devası
Hasedin fazla mahsude mukabil
Ne rütbe olsa aczeder zekâsı
Ne söylerse, ne ray (fikir) iyilerse haset
Değildir mutlaka hali arz eden
Hasetten münbais (kaynaklanan) her fakir fesid
Ufunettir (kötü koku, yangı) ki: paydadır marazdan
28- Muallime: Koğuculuk nasıl bir şeydir?

Pakize: Koğuculuk bir mecliste olan sözü başka bir meclise götürmek, birinin söylediğini başkasına yetiştirmek demektir ki: Birçok fenalıklara sebep olacağından bundan dada kötü huy olamaz. Koğucular dünyanın en ahlaksız, en adi, en alçak adamlarıdır.

29- Muallime: İnsan dost, ahbap edineceği adamın en evvel hangi haline dikkat etmelidir?

Pakize: Koğucu olup olmadığına dikkat etmelidir.

30- Muallime: Bu koğuculuğa benzer ve ondan daha bir fena huy vardır ki: Onu söylemeyi unutmuşuk. O nedir?

Pakize: Evet, efendim. O da zammilik (kötüleyen kimse) dir.

31- Muallime: Zammilik ne demektir?

Pakize: Zammilik şunun bunun gıyabında ayıplarını söylemek demektir ki: pek büyük terbiyesizliktir.

Muallime: Hz. Ali'nin size bir sözünü söylemiştim; onu bilir misin?

Pakize: Evet, efendim. Hz. Ali oğluna demiş ki "Başkasının ayıbıyla uğraşan kendi ayıplarını göremez."

32- Muallime: Şu halde "fitnelik" hem zammilik hem koğuculuk demektir değil mi?

Pakize: Evet, efendim. Zammilere de koğuculara da “fitne” denebilir.

33- Muallime: Böyle fena huylu adamlardan kendimizi saknabilir miyiz?

Pakize: Onlarla düşüp kalkmamak, arkadaşlık etmemek, yanlarında hiçbir şey söylememek ile ancak şerlerinden kurtulabiliriz.

Beşinci Bölüm: Ahlaka Dair Durûb-i Emsal (Atasözleri)

1-Tamakar (açgözlü) olmayan adam zengindir.

2-Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedir.

3-Nefsini bilen Allah'ını da bilir.

4-Hem yarın için ölüme hazırlanmalı, hem de hiç olmayacak gibi çalışmalı.

5-Tembellik ölümün küçük kardeşidir.

6-Emeksiz ekilince, tuzsuz yemeğe benzer.

7-Allah'ından korkmayandan korkulur.

8-Allah herkesin gönlüne göre verir.

9-Güzel kalp, güzel yüzden makbuldür.

10-Garez marazdır.

11-Mümin, müminin kardeşidir.

12-Ey diyen insanım evvel böyle ki insanlık nedir?

13-Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah.

14-Kişi bir dersi öğrensin de tek düşmandan öğrensin!

15-Şeriat'ın kestiği parmak acımaz.

16-Bir kadının sükûtuyla şimdiye kadar hiçbir iş bozulmamıştır.

17-Kadının en büyük zeyni (süsü) terbiyesidir.

18-İş çoğaltmak, iş bilmemekten gelir.

19-İnsan her söylediğini bilmeli, her bildiğini söylememeli.

20-İnsan dünyaya aldansa nefsinin aldatamaz.

21-Para iyi bir hizmetkâr, fena bir efendidir.

22-Büğünün işini yarına bırakma.

23-Hak keskin bir kılıçtır.

24- İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır.

25-Söz, aklın terazisidir.

26-İnsan'ın kalbi bir sandıktır, dudakları onun kilididir, dili anahtarıdır. İnsana lazım olan o anahtarı saklamaktır.

27-Çok dinle az söyle.

28-Kulda altın bileziktir sanat.

29-İştten kaçan ile zaruretten başka bir şey görmez.

30-Büyük evler küçük matbah (mutfak) sayesinde yapılır.

31- Bir zararın neresinden dönülse yine kârdır.

32-İki şeyi daima unutmalıdır: Ettiğimiz iyiliği, gördüğümüz kötülüğü.

33-Dostun iyisi, insanın kusurunu yüzüne karşı söyleyendir.

34-Dostun fenası, insanın ayıbını gıyabında söyleyendir.

35-Fakir pek az şeylerden, hasis her şeyden mahrumdur.

36-Fenalık mahirdir, geri gelir.

37-Güzellik sadeliktedir.

38-Affetmek, ceza etmekten daha çok tesir eder.

39-İyi bir kadın kendinden hiç bahis olunmayandır.

40-Akşamdan borçlu yatmaktan ise sabahleyin aç kalkmak hayırlıdır.⁵³

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı'nın son devrinde devletin zayıflamasında ahlaki yozlaşmanın büyük rolü olduğu fikri yaygınlaşmış ve genel olarak ahlak kitabı yazma ve yazdırma faaliyeti başlamıştır. Bu sebeple 19. yüzyılda pek çok ahlak kitabının yazıldığı⁵⁴ ve bunların bir kısmının okullarda ders kitabı olarak okutulduğu söylenebilir. Toplumsal kalkınmanın okullarda ahlak eğitimi ve öğretimi ile gerçekleşeceği inancı ile ahlak ders kitaplarının basımı giderek artmıştır. Bu kitaplardan bir kısmı da Ali Seydi Bey'e aittir.

Ali Seydi Bey'in ahlak kitapları, II. Meşrutiyet döneminde okutulan önemli kitaplar arasındadır. O, eserlerinde ahlakı "vazife" kavramı üzerine bina etmeye çalışmıştır. İnsanın ödev ve sorumluluğunu belirterek bunları, vezaif-i nefsiye ve ruhiye, vezaif-i beytiye (ailesine), vezaif-i milliye, vezaif-i vataniye olmak üzere bölümlere ayırır.⁵⁵ Ona göre vazife, şahsi ve sosyal hayatımızın düzenini sağlamak, saadet ve selamete ulaştırmak için hem kendimize hem de başkasına karşı yapmayı manen üzerimize aldığımız fiil ve durumlardır.⁵⁶ Müellif, her vazifenin sonunda bir hak doğduğunu, her hak ve vazife de bir ortak fikirden ortaya çıktığını, vazifenin fikrinin fitri olduğunu, onun esasının hayra hizmet ve şerden kaçmak, yapılması gerekenleri yapmak, yapılmaması gerekenlerden kaçmak olduğunu ifade etmekte ve vazifenin kaynağının "ilahi din" olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Yukarıda günümüz Türkçesine aktarmış olduğumuz eserin ilgili bölümünde ve genel olarak eserin tamamında ahlakın dini temellendirmesine yönelik işaret ve ifadeler bulunmakta ve vazife kavramına çokça vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte müellif, ele aldığımız eserde çokça dini ve milli değer vurgusu yaptığı, dini-milli değerler iş birliğini esas alan ve zamanla evrenselliğe yönelen bir ahlak eğitimi yaklaşımını benimsendiği görülmektedir.

Ali Seydi Bey, ahlak görüşlerini -ders kitabı olarak yazılan ahlak kitaplarının hemen hemen hepsinde olduğu gibi- temel olarak ayet ve hadis bilgisine dayandırır. İslam'ın emir ve yasaklarını içine alan yap-yapma kipinde, sevap-günah çizgisinde eserlerini kaleme almıştır. Bu çerçevede dinin emrettikleri ve iyi dediklerinin iyi davranışlar, tersinin ise kötü huylar⁵⁸ kategorisinde değerlendirdiğini görmekteyiz. II. Meşrutiyet dönemindeki diğer eserlerde olduğu gibi⁵⁹ Ali Seydi Bey'de kitaplarında "büyüklere itaat" konusunu çokça işlenmektedir.

⁵³ Ali Seydi Bey'in "Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye" adlı eserin birinci kısmının sonu.

⁵⁴ Osmanlı'nın son döneminde yazılan ameli ahlak (pratik ahlak) ve nazari ahlak (teorik ahlak) eserleri için bk. Erdem, "Osmanlı'da Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri", 27-35.

⁵⁵ Ali Seydi, *Usul-u Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye* (Bilumum Mekatib-i Rüşdiye ve İdadiyye mahsus) (İstanbul: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, 1328), 23-24

⁵⁶ Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 11-12.

⁵⁷ Bk. Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 9-13; Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye*, 7-9.

⁵⁸ Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 14.

⁵⁹ Öztürk, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Ahlak Kitapları", 35; Ayrıca bk. Hasan Meydan, "Zeynizade Mehmet Hazık'ın

Temelde itaat önce Allah'a, sonra Peygambere, ardından da padişahın emirlerine (ülül-emr) uymak olarak ele alınmıştır.⁶⁰ Hem öğrencilere küçüklükten başlatılan hem de “vezaif-i diniye” konuları içinde yer alan “söz dinleme/itaat” kavramını, eserlerinde bir tutum olarak benimsetmeye çalıştığı görülmektedir.

Ali Seydi Bey'e göre ahlak, bütün hal ve davranışların kaynağı ve şuurun doğru bir kuvvetidir.⁶¹ Yine ahlak ilmini insanların bir mesleği ve huyu olarak gören Ali Seydi'ye göre ahlak ilmi, insanların gerçek mesleğini (insanlığını) tayin eden, ruhun güçlerini ıslah etmek ve olgunlaştırmak için insanı gerçek mutluluğa ve arzulara ulaştıran kanun ve kaideleri ortaya koyan ilimdir.⁶² Görüldüğü gibi müellif ahlakı tanımlarken onu bireysel ve toplumsal bir değerlendirme aracı ve bir ilim olarak ele almakta ve ahlak kavramının tüm boyutları kapsayan bir tanımlama yaptığı söylenebilir.⁶³ Bununla birlikte müellif ahlak ilmini “hayatı idare etme ilmi”, “vazife ilmi”, hayır ve şerrin, mutluluğun ilmi”⁶⁴ diye de tanımlamaktadır. Aslında bu tanımlamalar, aynı şeyi farklı ifadelerle dile getirmekten başka bir şey değildir. Çünkü bunların hepsi, insan davranışlarını idare eden ideal kanunları ifade etmektedir.

Müellif ahlakın konusunu “insanın kendisine, yaratana ve diğerlerine karşı dinen yapmakla borçlu olduğu vazifeler”⁶⁵ olarak belirlemektedir. Yine ahlakın konusunu açıklarken “ahlak hükümleri bütün ebna-i beşere (insanlara) şamil olup milliyet ve kavmiyet ile adet gibi değişmez. İnsanın mükellef olduğu bazı vazifeleri vardır ve bunun gayesi saadet ve selamet-i dünyeviye ve uhreviyeden ibarettir”⁶⁶ demektedir. Bu ifadesi ile ahlaki davranışları her yerde ve her durumda geçerli olacak şekilde anlamaya çalışmakta ve bu düşüncesiyle Kant'ın ödev ahlakını çağrıştırdığı da söylenebilir. Ali Seydi Bey'e göre evrensel doğru harekete ulaşmak *ilm-i ahlakın* gayesidir. Bunun da insanlığın maddi ve manevi olarak gelişmesine bağlı olduğunu belirtmektedir.⁶⁷

Müellif ahlakın toplumsal temellendirmesinde esas olan ahlaki ilke ve değerleri toplumun barış, huzur, güven ve faydasına hizmet etmek olarak ele almaktadır. Ahlakta esas olan dini referans bağlamında toplumsal barışa, güvene ve faydaya hizmet etmektir. Ahlakın bu şekilde temellendirilmesi, toplumsal ahlak anlayışında hemen hemen her dönemde yer bulsa da, modern dönemde bunun en keskin savunucusu John Locke ve Thomas Hobbes'te

Terbiye İsimli Eserinin 'Ahlak Terbiyesi' Bölümünün Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki”, *Sakaya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/30 (2014/2): 203-228.

⁶⁰ Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994), 128; Ali Gurbetoğlu, “II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlak Eğitimi ve Ahlaki Değerler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2007): 81-101.

⁶¹ Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 7

⁶² Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 5; Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 3.

⁶³ Literatürde ahlak kavramının tanımlanması üzerine yaptığımız incelemelerde, ahlak kavramının genel olarak bu şekilde ele alındığı görülmektedir. Bk. İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırmak*, çev. A. Şener-İ. Kayaoğlu-C. Tunç (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983), 36; Gazali, *İhyâü Ulûmi'd Din III*, çev. M.A. Müftüoğlu-A. Fikri Yavuz (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2000), 120; Osman Pazarlı, *İslam'da Ahlak* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1980), 11-13; Hüseyin Öztürk, *Kıvalı-zâde Ali Çelebi'de Aile Ahlakı* (Ankara: BAAK Yayınları, 1990), 5; Mikdad Yalçın, “İslam'da Ahlak Anlayışı”, çev. Süleyman Hayri Bolay, *Diyanet Dergisi* 15 (1976): 5-6; Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri* (Ankara: Üçdal Neşriyat, 1966), 1-5; İbrahim Sarı, *Türklerde Ahlak* (Antalya: Nokto E-book Yayıncılık, 2017), 4-32; Agah Sırrı Levend, *Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız* (Ankara: TTK Basımevi, 1964), 21-40.

⁶⁴ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 3.

⁶⁵ Ali Seydi, *Ahlak-ı Dini*, 5

⁶⁶ Ali Seydi, *Vezaif Nazariyesi Üzerine Müretteb Ahlak-ı Dini* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329), 5.

⁶⁷ Öztürk, “Tanzimattan Cumhuriyet'e Ahlak Kitapları”, 33.

görülmektedir.⁶⁸ Öte yandan müellif meşrutiyet yönetiminin yol açtığı yenilik ve dönüşümler bağlamında vatandaşlık bilgisi derslerinin önemi üzerinde de durmuştur. Müellifin ahlak eğitimini vatandaşlık eğitimine yaklaştıran bu görüşü kendi döneminde önemli ve farklı bir görüş olarak değerlendirilebilir.

Müellif çocuğun eğitiminde aileyi ahlak eğitiminin merkezine yerleştirmektedir. Ahlak eğitimine dair eserlerde ise daha çok itaat, ibret ve vicdan prensiplerini merkeze alan bir yöntem göze çarpmaktadır. Müellife göre ahlak eğitiminin ilk şartı olan itaat, çocuğa hata işlememe alışkanlığı kazandırır. Ancak bunu çocukların gelişim dönemlerine uygun olarak yapılması gerektiğini belirtir. Çocukların yaşları ilerledikçe, yapılan hataların kökleşeceğini, dolayısıyla yapılan hatalardan vazgeçirmenin zor olacağını ifade etmektedir.⁶⁹ Bunun için çocuğun iyilikleri davranış haline getirebilmesi için yanlışa düşmeyi engelleyici bir çevre hazırlamanın önemini vurguladıktan sonra, bu ortamı oluşturabilecek en önemli kurumun ise aile olduğunu ifade etmektedir. Bu günümüz eğitimcilerinin de dile getirdiği görüşlerle benzerlik göstermektedir.⁷⁰

Sonuç olarak, Osmanlı'da hâkim olan ahlak anlayışı, bilindiği gibi İslam ahlakıdır. Devletin gerileme ve parçalanma dönemine girmesiyle bunun sebepleri araştırılmış ve en önemli sebebinin ahlaki bozulma olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu nedenle ilk olarak ahlaki bozan sebepleri ortadan kaldırmanın eğitimle olacağı düşüncesiyle ahlak eğitimine yönelik eserler kaleme alınmıştır. Ali Seydi Bey'in ele aldığımız "Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye" adlı eseri de bu amaçla yazılmış bir eserdir. Müellif ahlak eğitimini Kur'an ve sünnet çizgisinde hem geleneksel hem de yeni eğitim anlayışından istifade eden bir anlayışla kaleme almıştır. Ahlak eğitiminde ailede alınan ilk eğitimin ve "itaat"ın önemli olduğunu, insanlığın gerçek manada dünya ve ahiret mutluluğu ancak ahlaka sarılmakla ve bağlanmakla gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır.

Kaynaklar

Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlak Dersleri*. Ankara: Üçdal Neşriyat, 1966.

Aksoy, Volkan. "Trabzon'da "On Temmuz" Bayramı Kutlamaları". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13 (Güz 2012): 49-58.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2013*. İstanbul: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Alabaş, Ramazan. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye Ders Kitabı Örneği". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18/36 (2018-Bahar): 55-87.

⁶⁸ Ahmet Cevizci, *Etîfe Giriş* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 3.

⁶⁹ Ali Seydi, *Vezaif Nazariyesi Üzerine Müretteb Ahlâk-ı Dini*, 5-11.

⁷⁰ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2001), 14-87; Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2005), 23-65; Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 143-221; Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. M. Köylü-N. Altaş, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 309-341.

- Ali Nazıma. *Ta'lim-i Vildan*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1325.
- Ali Seydi. *Ahlak-ı Dini*. İstanbul: Dersaadet, 1329.
- Ali Seydi. *Defter-i Galatât*. İstanbul: Dersaadet, 1324.
- Ali Seydi. *Hükûmât-ı İslâmiyye Târîhi*. İstanbul: Dersaadet, 1927.
- Ali Seydi. *Latin Hurufu Lisânımıza Kâbil-i Tatbik midir?*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1924.
- Ali Seydi. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye, Devre-i ûlâ*. İstanbul: Necm-i İstanbul Matbaası, 1334/1916.
- Ali Seydi. *Seci ve Kaftiye Lugatı*. İstanbul, Cihan Kitabhanesi, 1924.
- Ali Seydi. *Terbiye-i Ahlakîyye ve Medeniyye*. İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1328/1910.
- Ali Seydi. *Usul-u Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye* (Bilumum Mekatib-i Rüşdiye ve İdadiyye mahsus). İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328.
- Ali Seydi. *Vezaif Nazariyesi Üzerine Müretteb Ahlâk-ı Dini*. İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.
- Ay, Mehmet Emin. *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet Zeki. "Ailede Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Bayraktar, M. Faruk. "Son Dönem Ahlak Terbiyecilerinden Ali Seydi Bey". *Son Dönem Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Bayrı, Mehmet Halit. "Meşrutiyet Devrinin İlk İlmi Müessesesi: Türk Tarih Encümeni". *Tarih Dünyası Dergisi* 3/30-31 (1952): 1211-1226.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1978.
- Binbaşoğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayınları, 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Dilaçar, A. "Alfabemizin 30. Yıldönümü". *Türk Dili* 83 (Ağustos 1958): 534-541.
- Dilaçar, A. "Cumhuriyet Devrinde Harf Devrimi Hakkında Yazılan Eserlerden Görebildiklerimiz". *Türk Dili* 23 (Ağustos 1953): 732-739.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Doğan, Nuri. *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.
- Doğan, Recai. "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1998): 361-390.
- Doğan, Recai. *İslamcıların Eğitim Öğretim Görüşleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Erdem, Hüsameddin. "Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994): 35-69.
- Erdem, Hüsameddin. *Felsefeye Giriş-Bazı Felsefe Meseleleri*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2012.
- Erişirgil, M. Emin. "Ahlak Terbiyesi Etrafında Münakaşalar". *Ülkü* 36 (1943): 1-13.
- Fortna, Benjamin C. *Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*. Ankara: İletişim yayınları, 2005.
- Gazali. *İhyâu Ulûmi'd Din III*. Çev. M. A. Müftüoğlu-A. Fikri Yavuz. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2000.
- Gurbetoğlu, Ali. "II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlak Eğitimi ve Ahlaki Değerler". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2007): 81-101.

Işık, İhsan. *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi I.*

Ankara: Elvan Yayınları, 2006.

İbn Miskeveyh. *Ahlakı Olgunlaştırmak*. Çev. A. Şener-İ. Kayaoğlu-C. Tunç. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.

Kesgin, Safiye. "Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011): 209-238.

Kılıç, Recep. "İslam Ahlakı". *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar*. Ankara: DİB Yayınları, Ankara 2008.

Kınalızade Ali Efendi. *Ahlak-ı Alâî* (Tıpkıbasım). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Kinânî, Bedruddin İbn Cemâa. *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*. Çev. Muhammet Şevki Aydın. Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Köylü, Mustafa. "Ailede Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. Ed. M. Köylü-N. Altaş. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Levend, Agah Sırrı. *Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız*. Ankara: TTK Basımevi, 1964.

Mehmedoğlu, Yurdagül. *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*. İstanbul, MÜİFAV Yayınları, 2001.

Mehmet Fazıl. *İlm-i Ahlak*. İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329.

Meydan, Hasan. "Zeynizade Mehmet Hazık'ın Terbiye İsimli Eserinin "Ahlak Terbiyesi" Bölümünün Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki". *Sakaya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/30 (2014/2): 203-228.

Öcal, Mustafa. *Din eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

Öcal, Mustafa. *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah yayınları, 2017.

Öztürk, Faruk. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ahlak Kitapları". *Kebikeç* 3/6 (1998): 31-39.

Öztürk, Hüseyin. *Kınalı-zâde Ali Çelebi'de Aile Ahlakı*. Ankara: BAAK Yayınları, 1990.

Pazarlı, Osman. *İslam'da Ahlak*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1980.

Peker, Hüseyin. *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*. Samsun: Eser Matbaası, 1991.

Sarı, İbrahim. *Türklerde Ahlak* Antalya: Nokta E-book Yayıncılık, 2017.

Uçar, Recep-Yaman, Ahmet. "II. Abdulhamit Dönemi Ahlak Risalelerinden Terbiye-i İslamiyye Üzerine Bir İnceleme". *Kilis 7 Aralık Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018): 108-137.

Uzun, Mustafa. "Ali Seydi Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1989, 2: 442.

Yalçın, Mikdad. "İslam'da Ahlak Anlayışı". Çev. Süleyman Hayri Bolay. *Diyanet Dergisi* 15 (1976): 1-12.

Yamak, Sanem. "Meşrutiyetin Bayramı: "10 Temmuz İd-i Millisi". *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38 (Mart 2008): 323-34

Zengin, Zeki Salih. *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Translation and Review the Work of The Late Ottoman Ethical Moral Education of Ali Seydi Bey's Book Named to the First of Part "Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye"

Abstract

Islam is a form of religious values consisting of the principles of faith, worship and morality. All the intellectual activities of people throughout history have occurred in the form of either detecting the existence of something or investigating a fact or making an assessment of something. As a result, existence, knowledge and value have become the three most fundamental issues in the history of thought. Morality, which is a field of value in particular, is a phenomenon that belongs only to man within beings and is of age with human history. Therefore, it is a fact that the Ottoman Empire, which ruled the world for nearly six centuries, has an Islamic morality that is full of virtues and moral perfection. It is seen that the Ottoman Empire experienced this morality in its early periods and the state rose with glory and honor in the same way. However, when morality began to deteriorate later, the state was also shaken and shrunk, and the end was about to collapse. The idea that moral corruption had a major role in the weakening of the state was generally accepted in society, and in order to eliminate this negativity, the activity of writing and printing morality books began. Therefore, in the 19. century it is seen that many moral books were written and some of these books were taught in schools. The belief that social development will take place by not neglecting moral education and training in schools has gradually increased the number of moral textbooks to be taught in schools. One of these works is the work of Ali Seydi Bey, one of the Ottoman moral educators of the last period, called "Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye". The purpose of this study is to analyze the first part of Ali Seydi Bey's work, which he wrote as three parts, by transferring it to modern Turkish. The work, which is in line with the educational policy of the period in which it was written, was taught in ethics classes in schools for a long time. The study examined the religious and historical origins of the opinions of the author, comparing them with today's educational thinking, and also determined the ideas that can be used in moral education studies. The first part of the work, which consists of 4 parts including cleanliness, respect for parents, homeland and morality, except for the preface and the introduction, was written primarily with the aim of raising a good citizen, happy family members and happy society and moral individuals besides being a good servant to Allah. The work, written in Ottoman Turkish, is supported by poems and couplets. In his study, it was determined that he envisioned teaching moral education to children, which is one of the most important areas of religious education.

Keywords: *Ali Seydi Bey, Moral Education, Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye, Educators of Ottomans' Last Period.*